

A MAGYAR LIBERÁLIS FŐPAPOK ÉS XIII. LEÓ AZ EGYHÁZPOLITIKAI KÜZDELMEK IDEJÉN

Klestenitz Tibor

PhD, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
klestenitz.tibor@btk.mta.hu

A magyarországi egyházak között a 19. század folyamán a legsúlyosabb konfliktusforrást a vegyes házasságokból származó gyermekek felekezeti hovatartozása jelentette. 1868-ban az országgyűlés úgy próbálta rendezni a helyzetet, hogy kötelezővé tette a „nem nemet követ” elvét: a vegyes házasságokból származó fiúknak apjuk, a lányoknak anyjuk vallását kellett követniük. A feltűnően antiliberalis rendelkezés háttérben az a törekvés húzódott meg, hogy megszüntessen egy másik antiliberalis hagyományt: azt, hogy a katolikus egyház a katolikus–protestáns vegyes házasságokat csak akkor volt hajlandó megkötni, ha a felek reverzálist (kötelezvényt) adtak arról, hogy valamennyi gyermeküket katolikusnak neveltetik. A törvény tehát megszüntette a kötelezvények jogérvényét, ám sok plébános nem nyugodott bele a változtatásokba, és továbbra is reverzálist követelt, illetve megkeresztelte a vegyes házasságokból származó gyermekeket – azokat is, akik a törvény szerint más felekezethez tartoztak volna. Ezek az „elkeresztelések” gyakran felekezeti viszályokat eredményeztek, sok fejfájást okozva a kormánynak.

1890-ben Csáky Albin vallás- és közoktatási miniszter megelégette a helyzetet, és rendeletet adott ki, pénzbürséggel sújtva az „elke-

resztelést” végző lelkészeket. Ezt a katolikus alsópapság széles rétegei a hitelvektelentésnek vélték, és megtagadták az engedelmisséget. A rendezési kísérletek nem hoztak eredményt, az egyre élesedő csatározások viszont politikai válságot okoztak: kitört az egyházpolitikai küzdelem. A folyamat az 1894–1895-ös törvények elfogadásával, a kötelező polgári házasság és az állami anyakönyvezés bevezetésével, az izraelita vallás recepciójának és a teljes vallásszabadságnak a kimondásával, illetve a gyermekek vallásáról szóló előírások újraszabályozásával ért véget (Salacz, 1974).

Az események kellemetlen helyzetbe sodorták a püspököket. Egyrészt meg kellett felelniük papságuk elvárásainak, valamint XIII. Leó pápának, aki az egyház érdekeiért való erőteljes kiállásra ösztönözte őket; ám nem idegeníthették el maguktól a kormányt sem, amelytől számos szálon függtek.

Az 1867-es kiegyezést követően a püspökök kiválasztásában a vallás- és közoktatási ügyi minisztérium szerzett döntő szerepet. A főpapokat hivatalosan ugyan a király nevezte ki, és a pápa erősítette meg, de a gyakorlatban szinte minden a minisztériumtól függött. Ez a püspökség betöltésekor ügyelt arra, hogy csak olyan jelöltek jöhessenek szóba, akik

osztják a kormány nézeteit. A minisztérium személyi javaslatait a király a legritkább esetben utasította vissza. Bár általában előre tájékoztatták a Szentszékot, de ennek csak arra volt lehetősége, hogy különösen indokolt esetben tiltakozzon a jelöltek ellen. Így 1867 után gyakran fordult elő, hogy vallásilag kevéssé buzgó, de a kormány iránt látványosan elkötelezett, nyíltan politizáló, „liberális” püspököket neveztek ki.

A főpapok lojalitását az is magyarázza, hogy nem jelentkezett olyan hitéleti megújulás, mint a korabeli Nyugat-Európában. Az egyháznak hiányzott a belső ereje, hiszen nem voltak öntudatos hívei. A politikai privilégiumok és az egyházi vagyon megőrzése így szinte kizárólag az állam támogatásától függött. Ezt még a Szentszék iránt hű főpapok is pontosan felismerték: Simor János bíboros-primás például kijelentette: nem tartja megengedhetőnek a kormánnyal való nyílt szembehelyezkedést. 1891-ben egy diplomata azt jelentette a magyar püspökökről: „erős kézzel megfékeztek az alsópapság ultramontán [szó szerint *begyentüli*, vagyis az Alpokon túl fekvő Vatikán feltétlen hatalmát hirdető] irányzatait. Inkább hazafiak voltak, mint római papok, inkább mágnások, mint egyházi méltóságviselők.” A liberális főpapok mintapéldájának Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök tartható, aki egy diplomata szerint „türelmes volt a másvallásúakkal szemben, lelkes hazafi, aki távol tartja magát minden sovinizmustól”. Ellenezte az egyházpolitikai törvényeket, de miután azok megvalósultak, „a megbékélés szellemében tevékenykedett, és azon dolgozott, hogy helyreállítsa a békét a kormányzat és a püspökök között. A szó legnemesebb értelmében liberális volt” (Adriányi, 1974).

A püspöki kar többségét a „liberálisok” alkották, ugyanakkor olyan tagjai is voltak –

köztük Hidassy Kornél szombathelyi, Schopper György rosznyói, Steiner Fülöp székesfehérvári és Zalka János győri püspök –, akik ultramontánnak számítottak. Ők, a pápa elvárásainak megfelelően, erőteljesebb fellépést sürgettek a kormánnyal szemben. A főpapok megosztottsága már 1890-ben, az elkeresztelési rendelet ügyében megmutatkozott: Simor János hercegprímás, valamint Schlauch nagyváradi és Dulánszky Nándor pécsi püspök megengedte (de nem írta elő kötelezően), hogy papjai végrehajtsák a rendeletet, négy főpásztor viszont ki sem hirdette a rendelkezést, Hornig Károly veszprémi püspök pedig egyenesen kétségbe vonta annak törvényességét.

Az állammal való megegyezés leghangosabb szószólója Samassa József egri érsek volt. Hamarosan azonban megbánta túlzott elköteleződését, mert attól tartott, hogy veszélyeztetné pályafutását, ha a Szentszék elítélné a rendeletet, amely mellett szót emelt. 1890 tavaszán ezért a Vatikánba utazott, hogy a kormánnyal nézve kedvező állásfoglalást érjen el. Samassa azonban a lehető legrosszabb hatást tette a vele tárgyaló bíborosokra. Akkorra buzgalommal lépett fel Csáky Albin rendelete mellett, hogy őt és nagyszámú kísérétét „kormányzati tömegnek” nevezték. Viselkedése azt a gyanút keltette, hogy valójában a bíborosok félrevezetése a célja, és azt gondolták, hogy nem becsüli a Szentszék méltóságát és hozzáértését. Maga XIII. Leó azt mondta róla, hogy szereplésével eljátszotta a személyét korábban övező rokonszenvet, mert főpaphoz nem illően mint pártember lépett fel.

1891-ben elhunyt Simor János hercegprímás, az utód kiválasztása pedig kényes feladatnak ígérkezett. A kormány természetesen valamelyik „liberális” főpapot szeretne volna az esztergomi érseki székre ültetni. Csáky

Albin különösen Samassa Józsefet támogatta, mert azt remélte, hogy képes lesz véget vetni az „egyoldalú klerikális túlbuzgóságnak”. Az egri érsek jelölését azonban nemcsak a pápa, hanem Ferenc József is ellenezte. A király attól tartott, hogy kinevezése esetén a magyar katolikus egyház két pártra eshet szét: a hívők egy része a pápával tartana Samassa ellen, a másik része viszont Samassát támogatná a pápával szemben (Csáky, 1967).

XIII. Leó – magától értetődő módon – inkább valamelyik ultramontán főpapot, Steiner Fülöpöt vagy Hidassy Kornélt szerette volna primásnak. Az ellentéteket csak kompromisszumos megoldással lehetett feloldani. Ahogyan a bécsi német nagykövet írta, nem maradt más lehetőség, mint „egy középszerű személyiséget primássá tenni” (Adriányi, 1974). Így került sor a simulékony emberként ismert Vaszary Kolos pannonhalmi bencés főapát kinevezésére. A legfőbb érv az volt mellette, hogy korábban nem vett részt az egyházpolitikai csatározásokban, így legalább abban biztos lehetett mindenki, hogy kinevezése nem súlyosbítja tovább a helyzetet.

1892 elején feloszlatták a képviselőházat, és új választásokat írtak ki. A szabadelvű kormányok a választások során hagyományosan számíthattak a katolikus klérus rokonszenvére, ám ekkor úgy tűnt, hogy ez a támogatás veszélybe kerülhet. Jelentős feltűnést váltott ki Schopper György rozsnyói püspök, aki pástorlevelében egyenesen egyháziüldözéssel vádolta a kormányt. Arra utasította papjait, hogy ne foglalkozzanak a képviselőjelöltek pártállásával, csak azzal: megígérik-e a nyilvánosság előtt, hogy hajlandóak az „üldözött egyház” jogait megvédeni. A püspök ehhez – nehezen félreérthető módon – azt is hozzátette: „Liberális jelöltet egy valódi keresztény ember sohasem választhat” (Salacz, 1938).

A püspöki kar ebben a kérdésben is erősen megosztottnak bizonyult. Vaszary nem akart állást foglalni a Szentszék véleménye nélkül, ez azonban nem érkezett meg időben. Végül úgy döntött, hogy Esztergomban a kormánypárti jelöltet támogatja, saját papságának többségi véleményével szemben. Óvatossága megfelelt a Szentszéknek, amely nem helyeselte Schopper „elhamarkodott ellenzéki ségét”. A Vatikán szándékaival leginkább Steiner Fülöp eljárása állt összhangban, aki nem ellenozta a kormánypárti jelölt megválasztását, de felszólította a híveket, kérjenek biztosítékot a képviselőjelöltektől, hogy elő fogják segíteni az 1868-as törvény megváltoztatását. A Szentszék állásfoglalása azonban elkésve érkezett meg Magyarországra. A püspöki kar ezért passzívan viselkedett, az alsópapság jelentős része pedig az ellenzékhez csatlakozott. A papság hangulatváltozásának hatásait jól jelzi, hogy a kormánypárti papképviselek – egyetlen kivétellel – megbuktak a választáson, és mintegy nyolcvan képviselőjelölt, a megválasztás bebiztosításának érdekében, kötelezettséget vállalt az egyházi érdekek védelmére.

Az egyházpolitikai küzdelem akkor vett komoly fordulatot, amikor 1892 novemberében Wekerle Sándor vezetésével új kormány alakult. Ez programjának részévé tette az egyházpolitikai törvények elfogadását, köztük a kötelező polgári házasság bevezetését. Az 1893 februárjában összeülő püspöki kar úgy látta, hogy a polgári házasság tovább növelné a vallási közönyösséget, alkalmat kínál az embereknek az egyházi befolyás alóli kibújásra. A püspökök ezért úgy határoztak, hogy mindent megtesznek a reformok elfogadása ellen.

A hatékony válaszlépések azonban ezután is sokáig vártak magukra. Vaszary Kolos félénk politikát folytatott, amellyel a Szent-

szék is elégedetlen volt. XIII. Leó pápa ezért 1893. szeptember 2-án – vagyis szimbolikus időpontban, a budai vár 1686-as visszafoglalásának, a „pogány uralomtól” való megszabadulásnak az évfordulóján – kiadta *Constanti Hungarorum* kezdetű brévéjét. Arra biztatta a püspököket, hogy óvják meg a vallás szabadságát, tiltakozzanak a reformok ellen, és egyéb eszközökkel, például gyakori tanácskozásokkal, az egyházi sajtó támogatásával, valamint rendszeres katolikus nagygyűlések tartásával erősítsék az egyházat (A mi Szent-séges Urunknak, XIII. Leó pápának körlevele Magyarországi püspökeihez. *Magyar Állam*, 1893. szeptember 8.).

Vaszary ennek hatására november végére újabb püspöki értekezletet hívott össze. Hidassy Kornél sajnálkozását fejezte ki, amiért a püspöki kar nem tartott lépést az eseményekkel, a hallgatást pedig a külvilág beenyugvásnak minősítheti. Ezért ultimátumot adott társainak: ha most nem cselekednek, akkor ő tovább nem hajlandó a tanácskozásokon részt venni. A püspökök végül a határozott cselekvés mellett foglaltak állást, és közös pástorlevél kiadását rendelték el. Ebben egyértelműen, de óvatosan elítélték az egyházpolitikai reformokat. Az egyes püspökök a pástorlevélhez kísérőleveleket is mellékeltek, amelyek ismét csak megosztottságra világítanak rá. Samassa József például arra kérte papjait, hogy mérséklő szavak kíséretében hirdessék ki az üzenetet, ahogyan Vaszary is nyugalomra intett. A többiek viszont határozottabb hangot ütöttek meg, Steiner Fülöp pedig még arra is felszólította híveit, hogy a parlamentnél tiltakozzanak a törvénytervezetek ellen.

A püspökök emellett engedélyezték egy régóta tervezett esemény, az országos katolikus nagygyűlés megtartását. A katolikus arisztok-

rácia vezetői már 1892-ben javaslatot tettek egy nagygyűlés megrendezésére.¹ A Ferenc József kormányának politikája elleni demonstráción való részvétel azonban nehezen lett volna összeegyeztethető a hierarchiával szembeni uralkodói elvárásokkal, de a magyar püspökök hagyományos egyházfejdelmi szerepfelfogásával is. A püspöki kar csak 1893 novemberében járult hozzá a nagygyűlés megtartásához, az eseményt azonban igyekezett szoros ellenőrzése alatt tartani, hogy megakadályozza a túléles kritika kifejtését. A testület felkérte a szónokokat, hogy előzetesen mutassák be előadásuk szövegét, és ragaszkodott ahhoz, hogy a keresztényszocializmusról tervezett előadást „mint ezidőszerint nem opportunus” tárgyat hagyják ki a programból. A résztvevők körét is korlátozni akarták, ezért előre közölték a nagygyűlés elnökségével a megjelenésre alkalmasnak tartott „kiváló férfiak” névsorát.² Az esztergomi főegyházme-gyében például az „értelmi osztályhoz” tartozó világiak köréből választottak résztvevőket.³ A határozati javaslatok szövegét maga a hercegprímás állapította meg (Országos katolikus nagygyűlés. *Magyar Állam*, 1894. jan. 6.).

Az így előkészített eseményt 1894. január 16-án tartották meg a Pesti Vigadóban, több ezer jelenlévő előtt. A nagygyűlésen szinte valamennyi püspök részt vett, Vaszary Kolos pedig hosszú beszédben fejezte ki az egyház ünnepélyes tiltakozását a reformtörvények ellen. A szabadelvű kormány azonban sikeresen legyőzte a katolikusok politikai ellenállását, és 1894–1895 folyamán a reformjavasla-

¹ Esztergomi Prímási Levéltár (EPL) Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1892. dec. 17.

² EPL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai. 1893. november 30.

³ EPL Cat. D/c 124-1894. Kisfaludy Zsigmond alesperes Vaszarynak, Somorja, 1984. január 2.

tokból törvények születtek. Az egyházpolitikai küzdelem nemcsak az ország családügyi berendezkedésére volt jelentős hatással, hanem a katolicizmus belső erőviszonyaira is. A püspököknek szembesülniük kellett megosztottságuk káros hatásaival, valamint a pápaság szellemi befolyásának növekedésével, ami arra indította őket, hogy óvatosan hozzájáruljanak az egyházon belüli modernizálódási folyamatok beindulásához. 1894 decemberében a püspöki kar értekezletén felmerült a kérdés: hogyan történjen a katolikus erők egyesítése. Hidassy Kornél katolikus körök

alakítását, gyűlések tartását, a laikusok megnyerését, valamint a világi és egyházi tényezők egyesítését javasolta. A pápa antimodernista célkitűzésével – az egyházi házasság védelmével – tehát paradox módon éppen arra sarkallta a főpapokat, hogy a liberális jogállam modern szabadságjogait próbálják meg felhasználni az egyházi érdekek védelmében.

Kulcsszavak: *Constanti Hungarorum, Csáky Albin, egyházpolitikai küzdelmek, liberalizmus, XIII. Leó, polgári házasság, Samassa József, ultramontanizmus, Vaszary Kolos*

kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95.

Hermann Böhlau, Graz – Wien – Köln

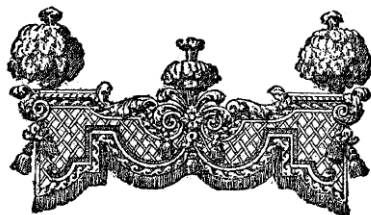
Péter László (1997): Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. *Századvég*. (Új folyam) 4, 1, 3–31.

Salacz Gábor (1938): *A magyar kultúrharc története 1890–1985*. Pécsi Egyetemi Nyomda, Pécs

Salacz Gábor (1974): *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. Aurora, München

IRODALOM

- Altermatt, Urs (1995): Katholizismus: Antimodernismus mit modernen Mitteln? In: Altermatt, Urs (Hrsg): *Moderne als Problem des Katholizismus*. (Eichstätter Beiträge 28) Verlag Friedrich Pustet, Regensburg
- Adriányi, Gabriel (1974): *Fülfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*. (Studia Hungarica 6) Hase&Koehler Verlag, Mainz
- Csáky, Moritz (1967): *Der Kulturkampf in Ungarn*. Die

X. PIUS ÉS PROHÁSZKA ÖSSZEÜTKÖZÉSE

Mózessy Gergely

levéltáros, gyűjteményigazgató,
Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár
mózessyg@szfvar.katolikus.hu

„Sokan vést sejtve kísérték az úton, azt gondolták, hogy megsütnék a Cancellaria Vecchia előtt” – írta már-már derüsen naplójába 1913 októberében hivatalos római útjára emlékezve Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök (*Naplójegyzetek* I. 1913. október 15.). De nemcsak útítársai, hanem a sajtó képviselői is szenzációt szimatoltak. Fiumében a püspök inkább a peronnal ellentétes oldalon szállt le a vonatról, mert felfedezte a tömegben *Az Est* tudósítóját, s nem akart nyilatkozni a lapnak... A felfokozott érdeklődés háttérben az állt, hogy Prohászka ekkor indult először Rómába azóta, hogy 1911 nyarán három írását az illetékes szentszéki kongregáció indexre tette, azaz eltiltotta azok olvasásától a katolikus híveket. A jegyzet utolsó szavai drámai erővel jelzik, hogy több mint két évvel a történetek után is milyen lelki megpróbáltatás volt számára szemtől szemben állni ekkor a vatikáni nagyságokkal: „Hazajöttem; Rómában tiszteltem a pápát; hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet s szeretetemet” (*Naplójegyzetek* I. 1913. október 15.).

Prohászka természetesen nem ekkor járt először az Örök Városban. Már kispapként is ide, a Collegium Germanicum–Hungaricumba küldte tanulni Simor János esztergomi érsek. Az 1875–1882 közti évek döntő fontosságúak voltak eszmei fejlődése – és későbbi meghurcoltatása – szempontjából.

Az iskola ugyanis magas színvonalú dogmatikai oktatást adott, és a természettudományok legújabb eredményei iránti nyitottságra is nevelt. (Egyik tanára, Pietro Angelo Secchi SJ¹ csillagászként is neves.) A feltétlen pápahűséggel jellemezhető jezsuiták által vezetett tanintézetben késedelem nélkül lecsapódtak az Apostoli Szentszék szándékainak változásai. Prohászka még IX. Pius pápasága idején került Rómába, így megélhetette azt az izgatott várakozást, amit a konklávé magával hozott, és azt az elsőprő erejű változást és megújulást is, melyet az új pápa, XIII. Leó pontifikátusa jelentett. Az 1878-ban megválasztott pápát ugyanis egy újfajta nyitottság, párbeszédkészség s rugalmasság jellemezte. Számos máig ható változás alapját fektette le. Legdöntőbb megnyilatkozásai természetesen nem pápaságának első éveiben születtek, de Róma levegőjében – a Collegium falain belül pedig különösképpen is – már ekkor érezhető volt a megújulás szele, amelyet Prohászka Ottokár magába szívott. Innen eredeztethető életművében a munkáskérdésre való szüntelen reflexió vagy az a merész szentírás-használat is, amelyek eszmei alapját jelentő pápai enciklikák csak jóval később kristályosodtak ki (*Rerum Novarum* – 1891; *Providentissimus Deus* – 1893).

¹ *Societas Jesu* (SJ, S. J.) – a Jézus Társasága katolikus szerzetesrend tagja, jezsuita